

Languages and Cultures in Research and Education
pp. 155–171

Piotr KOWALCZYK
(Kraków)

**Az útinapló – a szocialista realizmus jellegzetes műfaja
a magyar költészetben (az 1948-as Kulturális Egyezmény
keretében kiadott magyar és lengyel útinaplók)**

2009-ben hivatalosan több mint fél százada véget ért mind a magyar, mind a lengyel irodalomban egy bizonyos korszak, amelynek a kutatók később a szocrealizmus vagy szocreál elnevezést adták. Zbigniew Jaroszyński lengyel irodalomtörténész szerint számos kollégája ezt a különleges és utánozhatatlan korszakot aberrációnak minősíti:

A lengyel szocreál, ha mai perspektívából nézzük, kulturális aberrációnak és programszerű képtelenségnek tűnik. Az idegen szervezetből áthozott rákos szerv átültetésére hasonlít, amelyben a szerv fejlődött bizonyos ideig, de lassan kiszáradt és leesett. Olyan sebhelyet hagyott maga után, amelyre már nem emlékeznek, de amely tapintáskor mégis csak fájdalmas. Az aberráció érzete fokozatosan növekszik, amikor visszanyúlunk a szocreál szövegekhez, amelyek a grafománia és a gyors akármilyenség elképzelhetetlen keverékét alkotják. E keverékben láthatjuk a ravasz opportunizmust és az infantilis jókedvet. Ennek köszönhetően az annak idején a legjobbnak tekintett művek ma iskolai szerzeményeknek, gyakran tapsért, és időnként anyagi ellenszolgáltatásért íródott műveknek tarthatóak.

De lehet, hogy a mai perspektíva alkalmazása a dolog lényegét homályossá teszi. Írók százai kerültek a szocreál hatása alá. Nem erőszakkal lett bevezetve. A részvétel megtagadása nem vont maga után repressziót, legfeljebb – és ráadásul nem mindenkinél – kényszerhallgatással járt. Pár évre a kulturális élet minden napjaivá vált, amelynek rituáléiban a szerzők vagy önként, vagy pedig felsőbb érdek miatt vettek részt, könnyen megtalálva önmagukat az akkori valóságban. [...]

Nem kétséges azonban, hogy az új ideológiával fertőzöttek az új hitben támogatást, saját aspirációik megerősítését, valamint életszerű esélyt kapnak. [...]

Czesław Miłosz szerint a józanul gondolkodó alkotók, ha nem is értettek egyet a doktrinális kötöttségekkel, felvállalták a nekik kiosztott szerepet, abban reménykedve, hogy így megmentenek valamilyen, más, magasabb rendű és igazibb értékeket. Ez a magyarázat teljes mértékben nem kielégítő. Csak magyarázza, miért nem volt ellenállás a szocrealizmus ellen, de nem magyarázza meg, miért gyakorolták a szocrealizmust olyan lelkesedéssel.¹

Jaroszyński megállapítása minden bizonnyal nemcsak az akkori Lengyelországra, de minden más szocializmust építő országra is jellemző, természetesen beleértve Magyarországot is. Kronológiailag szocrealizmusról szintén Jaroszyński szerint 1948 második felétől beszélhetünk, amikor a lengyel és más, később népi demokráciának nevezett országokban felgyorsított változások következtek be. Az egész keleti blokk (Jugoszlávia kivételével) politikai szinten jelentős mértékben uniformizáltta, és majdnem teljesen izolálttá vált a Nyugattól². Mind a lengyel, mind a magyar írószövetség kongresszusain³ hivatalosan proklamálták a szocialista realizmust, mint irodalmilag kizárólagosan érvényes. A lengyel írószövetség szzczecini kongresszusa 1948 januárjában fogadta el, hogy a lengyel irodalomnak is szovjet minta alapján kell fejlődnie. Egy évvel azelőtt aláírták Budapesten a lengyel-magyar kulturális egyezményt, amely keretet adott a két ország közötti irodalmi kapcsolatok alakítására a legközelebbi pár évre vonatkozóan. Az egyezményt a magyar kormány nevében többek között Ortutay Gyula írta alá⁴, a lengyel kormány nevében pedig Stanisław Skrzyszewski és Alfred Fiderkiewicz. Az egyezmény IX pontja szerint:

A magas Szerződő Felek kötelezik magukat, hogy

- a) *támogatják az értékes irodalmi és tudományos művek lefordítását magyar nyelvről lengyel nyelvre és lengyel nyelvről magyar nyelvre, valamint előmozdítják könyvek, folyóiratok, újságok, napilapok és egyéb kiadványok kiadását és cseréjét.*
- b) *különösen elősegítik a két ország sajtóügynökségeinek és tudósítóinak működését.*

Ez az elfogadott egyezmény rendszeres fordítói munkát tervez. Ehhez a feladathoz tehetséggel, de főleg megfelelő nyelvtudással rendelkező csapatot kellett kiképezni. Az elméleti kereteket Révai József vázolta fel A magyar irodalom feladatai c., később hírhedté vált felszólalásban, amely annak ellenére, hogy 1951. április 30-án a magyar írók első kongresszusán hivatalosan hangzott el, mintha korábban is érvényes lett volna. Révai világosan kimondta:

¹ Jaroszyński, Z., 1999, *Nadwiślański socrealizm*, Warszawa: 5–6. Itt és a későbbiekben az én fordításom PK.

² Jaroszyński, Z., 2007, *Literatura lat 1945–1975*, Warszawa: 42.

³ Azt, mennyire vonzó ez a téma a mai lengyel olvasó számára Włodzimierz Kalicki *Lekcja nowej mowy* c. szövege tanúsítja. *Gazeta Wyborcza*, Duży Format, 2010.01.21, 23. o.

⁴ 2009-ben napvilágot látott Ortutay Gyula *Naplója*, amelyben a szerző nem tesz említést a fenti tényre.

*Nem tanulunk a barátainktól eleget. Élénken figyeljük, mi megy végbe Romániában, Csehszlovákiában, Lengyelországban, teszem, a mezőgazdaság szocialista átalakulása terén, és amit átvehetünk barátaink tapasztalatából, azt igyekezünk megtanulni. Nem így áll azonban ez a dolog – hozzáteszem: sajnos az irodalom kérdéseiben. És ez a hiba, amelyet helyre kell hozni.*⁵

Mivel már 1948 decemberében aláírták a Magyarország és Lengyelország közötti kulturális egyezményt, annak keretében rendszeresen mind a két fél küldött írókat, költőket, újságírókat és képzőművészeket azzal a céllal, hogy hazájuk értelmiségi körei információt szerezzenek a szocializmust építő baráti országról. Erre az időszakra jellemző az is, hogy a kelet-közép-európai országok zárt világba kerültek. Az elzártság egyrészt gátolta, ugyanakkor a hivatalos keretek elősegítették a két ország íróinak és műfordítóinak együttműködését. Az egyezmény alapján vegyes kulturális bizottságot hoztak létre, amely félévente váltva vagy Budapesten, vagy Varsóban ülésezett. Rendszeresen felülvizsgálták ennek a munkának az eredményeit és tisztában voltak vele, hogy ki kell képezni megfelelő színvonalon dolgozó műfordítókat, ha ezt a fontos feladatot mindkét szerződő fél teljesíteni szeretné. Ezek szerint az olyan műfordító a legjobb, aki maga is költő. Az első kiválasztottak közül Lengyelországba Sebők Éva került, Magyarországra pedig Tadeusz Rózewicz és a képzőművész Aleksander Kobzdej. Megérkezésük után intenzív nyelvtanfolyamon vettek részt, mivel a hatalom elég gyorsan várta a befektetés megtérülését. A gyorsaság részben magyarázatot ad az első munkák színvonalára. Semmiképpen nem áll szándékomban lebecsülni a költők és műfordítók akkori erőfeszítéseit. Csak hangsúlyozni szeretném, hogy előfordult, nem arra hivatott emberek foglalkoztak fordítói munkával.

Teresa Wilkoń, Jan Błońskira hivatkozva állítja:

Nem említettem a fő hibát, amely a lengyel költészetet jellemezte az ötvenes években: azt, hogy újságcikket is lehetett rímekben, mintegy verses formában írni.⁶

Folytatva, Wilkoń gondolatait, hangsúlyoznunk kell, hogy a legtöbb szocrealista alkotás az újságírásra jellemző retorikai-stilisztikai eszköztárat alkalmazta. Közvetlen mintául szolgált a LEMP hivatalos napilapja, a „Trybuna Ludu”, valamint a különféle politikai röpiratok, amelyek forrásul szolgáltak a párt- és ifjúsági aktivistáknak. A szocreál művek – még a versek sem – természetesen nem mindig követték a rím és ritmus szigorú szabályait. Előfordult, hogy a költők szabad versformában alkottak, annak ellenére, hogy a korszak nem kedvelte a „polgári” irányzatokhoz kötődő verselési technikát. Többek közt Rózewicz, valamint számos más nemzetiségű költő – Neruda, Aragon, Hikmet – alkalmazta a szabad verset.

Wilkoń munkája talán a legszélesebb és a legtartalmasabb képet adja a szocrealista lengyel költészetéről. De csak a lengyelországi költészetre összpontosít, teljes mértékben figyelmen kívül hagyja a Lengyelországról verselő külföldi származású

⁵ Révai, J., 1952, *Kulturális forradalmunk kérdései*, Budapest: 41–42.

⁶ Lásd: Wilkoń, T., 1992, *Polska poezja socrealistyczna w latach 1949–1955*, Gliwice: 108.

költőket, illetve a lengyel költők külföldről szóló verseit. Viszont fontos és értékes észrevételei jelentősen segítenek abban, hogy az általa nem elemzett költészetet is megérthessük. Wilkońnak igazat adhatunk, amikor Wirpsza és Rózewicz művei alapján azt állítja, hogy jellemző rájuk az újságírói vagy közgazdasági frazeológia és stílus alkalmazása, úgy mint a felsorolás, a főnevek és paralel mondatok halmozása, valamint az egymásnak ellentmondó hosszú és rövid mondatok párhuzamba állítása.

Az útinapló, mint szépirodalmi vagy határműfaj fontos szerepet kapott a kommunista párt által irányított irodalmi életben. Melania Kierczyńska, a lengyel szocialista realizmus akkori fő ideológusa egyértelműen megállapítja, hogy a realista prózai műfajok sokkal fontosabb helyet és szerepet kapnak a kultúra egészében, mint az ihlet által inspirált költészet. Az avantgárd irányzatok, izmusok pedig végképp nem juthattak szerephez a szocialista realista irodalom világában.⁷ Az irodalom mindennapi gyakorlata azt mutatta, hogy az útinapló verses formában is művelhető.

Sebők Éva⁸ lengyel szakot végzett a Varsói Egyetemen. Már ösztöndíjas éveit alatt készített műfordításokat, illetve önálló verseket is írt.

⁷ Kierczyńska, M., 1951, *Spór o realizm*, Kraków.

⁸ **Sebők Éva** (Szeged, 1927. júl. 12.): író, költő, műfordító, Kultúrkapcsolatok Intézetének Díja 1951; Odznaka Tysiąclecia [Ezredév Érdemrend] 1966; A Lengyel Kultúráért Érdemérem 1970; ZAIKS-díj 1970, 1988; A Művészeti Alap Irodalmi Díja 1971; A Kulturális Minisztérium Nívódíja 1979-ben kétszer; A Munka Érdemrend ezüst fokozata 1987; Fundusz Literaturny-díj 1987; A Lengyel Népköztársaság arany érdemkeresztje 1987; IRAT-nívódíj 1995; A Magyar Köztársasági Érdemrend kiskeresztje 1997. Művei: *Felköszöntő*, vers; 1951; *Volt egyszer egy kisfiú*, gyermekregény, 1962; *Mese az állatgyerekekről*, képes mesekönyv, 1963; *Hangmadár*, mesefüzér, 1968; *Mimóza*, gyermekregény, 1970; *Boholy*, meseregény, 1975; *Lengyel teakeverék*, úti esszé, 1978; *Koboldos*, vers, 1978, *Hiszöke*, gyermekvers, 1980; *Libikóka*, verses képeskönyv, 1982; *Denevérkönyv*, mese, 1982; *Tapóka*, gyermekregény, 1986; *Tip-top tárlat*, mese, 1988; *Jégekarc*, vers, 1989; *Belső sáv*, vers, 1994; *Koronatanú*, vers, 1997. Műfordítások: M. Brandys: *Az elbeszélés kezdete*, regény, 1952; K. Makuszyński: *Akik ellopták a Holdat*, ifjúsági regény, 1957; A. Mickiewicz: *Pan Tadeusz*, 1957; W. Wasilewska: *Kalandos út*, ifjúsági regény, 1959; M. Konopnicka: *Árva Mariska és a manók*, mese, Varsó, 1961; D. Rubinowicz naplója, 1961; A. Frank – D. Rubinowicz naplója [F. Solti Erzsébettel], 1962; I. Jurgielewiczowa: *A boldog pillangó*, mese, 1963; J. Larri: *Kukk és Kukki csodálatos utazása*, mese, 1963; S. Wygodzki: *Zenés üdvözlés*, elbeszélés [Bába Mihállyal, Gimes Románával], 1963; B. Wiernik: *Elza kalandos élete*, regény, 1964; A. Fiedler: *Az őrjöngő Ucayali*, útleírás, 1965; Cz. Janczarski: *Fülesmackó új barátai*, mese, Varsó, 1965; J. S. Kopczewski – H. Samsonowicz: *Volt – vagy nem volt?* Vidám történelmi lexikon, 1965; J. Broszkiewicz: *Chopin élete*, regényes életrajz, 1966; A. Centkiewicz – Cz. Centkiewicz: *Nansen útja*, életrajzi regény, 1966; Cz. Janczarski: *Fülesmackó kalandjai és vándorlásai*, mese, Varsó – Bp., 1966; M. Krüger: *Nagyanyáink idején*, ifjúsági regény, 1966; W. Mach: *Agnieszka*, regény, 1966; A. Fiedler: *Új kaland: Guinea*, útleírás, 1967; A. Centkiewicz – Cz. Centkiewicz: *Amundsen útja*, életrajzi regény, ford., átd., 1968; Cz. Janczarski: *Fülesmackó az óvodában*, mese, Varsó, 1968; J. Korczak: *I. Matyko király*, gyermekregény, 1969; T. Boy-Zeleński: *Felség és feleség*, regény, 1969; A. Centkiewicz – Cz. Centkiewicz: *Tumbó kalandjai*, ifjúsági regény,

.Az „Irodalmi Újság” 1951. november 22-i számában, az 5. oldalon, Sebők Éva fordításában jelent meg Antoni Olcha *Együtt* c. elbeszélő költeménynek az alábbi címen közölt részlete.⁹

A város építői közt

...Hol csak romhalmaz,
Pusztaság sivárlott, ma ott nagy város emelkedik.
Jöttek a kendős külvárosi lányok,
Parasztok... Velük jöttél e te is?

Palotát, házat,
utcákat, tornyot
kell építeni, többet és mind szebbet!
A fényes utcák közt fű-szigetek.
A kőfaragó és szobrász
Emlékművet farag.
Dicsőség a munkásnak Bialistok,
Krakkó, Kielce alatt –
hol házak tömegévé nőtt, nőtt a vasakat,
ez évben gyárok tíze kelt, új iskolák, utak.

1970; H. Lochocka: *Veréb Viki és barátai*, mesék, Varsó – Bp., 1970; J. Andrzejewski: *Az arany róka*, kisregény, 1971; K. Dziewanowski: *Özönvíz vár Núbiára*, útleírás, 1971; J. Kucmowa: *Gyű te Amália!*, meseregény, ford., átd., 1971; T. Konwicki: *Állatemberrém*, regény, 1972; A. Centkiewicz – Cz. Centkiewicz: *A könyörtelen Északi-sark*, életrajzi elb., 1973; Cz. Janczarski: *Fülesmackó meséi*, Varsó-Bp., 1973; J. Grabowski: *A fekete báránka*, mese, Varsó – Bp., 1974; A. Krawczuk: *Heten Théba ellen*, regény, 1974; I. Jurgielewiczowa: *Minden másképpen van*, ifjúsági regény, 1975; E. Wolak: *Varázslatos Szamoa*, útleírás, 1975; H. Bechlerowa: *Túl az aranykapun*, meseregény, Varsó – Bp., 1976; T. Konwicki: *Szerelmi krónika*, regény, 1977; A. Centkiewicz: *A Sarkcsillag nem vezérelte őket*, 1978; M. Kuncewiczowa: *Idegen nő*, regény, 1978; M. Lukešová: *Picilány és a pillangó*, mese, Prága-Bp. [1978]; M. Kownacka: *Vidám óvoda*, 1980; W. Terlecki: *Pihenj meg futás után*, regény, 1980; F. Hrubín: *Mese az eltévedt kiscsibéről*, Prága-Bp. [1981]; A. Centkiewicz: *Tumbó, az örök remény fia*, 1981; A. Krawczuk: *Néró*, életrajzi regény, Pozsony-Bp., 1981; S. Grabowski: *Filemon cica kalandjai*, 1982; M. Hanák: *Kisállatok esti meséje*, 1983; C. Janczarski: *Fülesmackó kalandjai és vándorlásai*, képes mese, 4. felújított kiad., 1984; L. Woźnicka: *Fantasztikus bűntények krónikája avagy Különös és hátborzongató históriák*, 1984; L. Wolanowski: *Posta Soha-soha földre. Ausztrália közelről*, átdolg. kiad., Pozsony-Bp., 1985; J. Kulmowa: *Ha a nap éjjel sütne*, gyy., 1986; M. Lukešová: *Állatvilág képekben*, Pozsony-Bp., 1985; S. Grabowski: *Filemon és Bonifác*, mese, 1986; J. Brzechwa: *Paca úr akadémiaja*, mese, 1987. [MIL, KMIK, ÚMIL, KK96, MIB8, OSZKK, MNBCD]. Ezen lábjegyzet forrása: <http://mek.oszk.hu/00000/00019/html/s/i011430.htm>.

⁹ Az eredeti szövegekhez való korlátozott hozzáférés miatt célszerű, hogy számos költeményt itt teljes terjedelemben közöljünk.

Ó, testvér, ki még húzódozol
 valahol –
 halld meg hangomat:
 Jöjj velünk, a szépség
 majd szárnyakat ad,
 kapjon szárnyra a téglá,
 a beton, a vas
 s nőjjön falaknál gyorsabban
 bennük is a szép!
 Ki többet tud s szorgosabb,
 Érzőbb és dolgozabb,
 Az a mi szemünkben
 A példakép.

Én, a népes falu fia
 ...Színház a téren –
 Benne szivárvány
 tarka ruhákból, mozgásból, fényből.
 Egy lánnyal ülök
 S hallgatok szépen –
 az új színházban
 Újban, enyémben
 Mozi a téren – előtte ágyás –
 A lánykám ajka rózsavirágzás.
 A vallás épület napfényben úszik,
 szikrázó tetőjén napsugár csúszik.
 „Induljunk, kedves, a villamosunkkal.
 S már előttünk itt áll a Múzeum-udvar
 S én dúdoló, hisz a gazda itt én vagyok.
 Itt én raktam síneket. A város ragyog és oly szivárványos,
 Befonják az aranyos napsuúgár-pántok.
 Itt a Múzeum. Nézd, kedvesem
 Ezt a képet, a címe: „Kőművesek”,
 S itt egy másik, a címe: „A bánya”, s amaz:
 „Parasztgyerekek” és „Halniak”, „Tavaszi”.
 Lánykám szépe szeme nevesse – neked
 Itt és rakom le síneket.”

Ó, éneklő város, te tarka, feszült –
 Élő zajod a felhőkbe tépjen –
 Utaid gyengéd, de kemény kezünkfuttatja messze a térben!...

Pár hónappal korábban, a Magyar Írók Szövetségének folyóirata, a *Csillag* 8. száma 1951 augusztusában közölte Sebők Éva önálló költeményét, amelynek címe a *Visztula partján*.

*A Visztula lazán hullámszik,
Meg-megtörrik a kis
Homokszigeteken...
Késő ősz van. Dús köd nyalja a fákat
S fürtjeimbe markol a szél
Hidegen.*

*Meredek-lapos testével az új híd
Hosszan, zömöken nyúlik el
A folyó fölött,
Átkönyököl a túlsó partra
S erős hátán a vörös trolibusz
Vigan dübörög.*

*Visszaidézni a múltat?
Még itt merednek koromtól átitatva
A puszta házfalak
Itt osontak elvtársak a túlsó partra át,
Itt, a náci halál rohadt-szagú
Szárnya alatt.*

*Egy kétemeletnyi, magányos házfal,
Mint iszonytató plakát fehér betűkkel
Süvölti: A németeket! –
S a folytatása rom... Ez megmaradt,
De mond buzgó, eleven szívemnek
Többet, mint eleget!*

*Dühtől könnyben úszó szemem
A céltalan, halott ablakon át befelé
Nem a szobába nézeget,
De meglátja a fal mögött a szürke,
Nehéz
Eget.*

*Visszaidézni a múltat?
Még merednek vér- és könnytől áztatottan
A puszta házfalak,
De palotákká virulnak a téglák*

És házak sora áll új csatarendbe
Hat év alatt!

S ahogy Varsónak annyi negyedében
Már egészséges utcahosszak vidám
Sora nevet.
Úgy nőnek fel majd gyorsan iratomban is
A romok helyén, új szocialista
Épületek.

S mikor már csak az eleven emlékek
Táplálják majd a gyűlölet tüzét –
Azok, kik nem felednek,
A munkával és becsülettel együtt
A nemes gyűlöletet is szívébe oltják
A gyermekeknek!

Látjátok – szól a varsói anya
S hangja úgy kileng reszketeg, mint inga,
Ha távol földrengést jelez, –
Nem hagyjuk... ne hagyjátok soha
Újra feldúlni békés
Életetek!

Apátok ott a tornyon áll
S hegeszt, bár már leszállt
Az alkony,
Keze alatt kéken s vörösen
Szikrázik a láng
Csillag-fakasztón.

Hát van ember, ki felrobbantaná,
Hogy csillag és karcsú torony, mind
Zuhanjon a porba?
Ő jaj, van még ma is föld, ahol leomlanak.
Csattan a golyó, csap a bomba,
Városokat földre tiporva!

Van még hely, hol a lángszóró irgalmatlan
Kévéje, perzselve gyújtja a házat,
Pörköli a sikoltó testet!
Ahol gyilkolnak vicsorogva, s a burzsuj

*Hízik az árva hullákon, hogy a föld is
Undorodva belereszket!*

*Elő veled, forradalom kohóján
Izzított, edzett
Vaskalapács!
Magasodj fel az égig s ott maradj függve,
Mint el nem sújtott,
Félelmes csapás!*

*A szabadság szökőkútja locsolja
Ezer sugárral a rügyező hajtást,
Növekedőt –
S állnak körötte, mint a kemény sziklák,
Ingathatatlan kapcsolódva: békét
Követelők!*

Ezt a verset félig-meddig riportversnek nevezném. Az akkori nagyon fiatal költőnőnek sikerült megalkotnia a szocreálköltészet iskolapéldáját. Sebők számára a lengyelországi látogatás csak alkalmat szolgáltatott ahhoz, hogy az általa használt szimbólum-rendszerben világossá tegye a politikai rendszer iránti elkötelezettségét. Ha visszatérnénk 1951-be vagy 52-be, akkor ettől eltérő poétika alkalmazása elképzelhetetlen lenne. Főleg olyan személy esetében, aki a leendő műfordítói pálya reményében az említett kulturális egyezmény keretében az elsők között kezdte meg lengyelországi tanulmányait. Sebők Éva előszeretettel alkalmazta az új valóságban rögzült sztereotip elemeket. A híd a gyönyörű szocialista jövőt jelképezi. A német megszállók által tönkretett város az erős munkások, mint pozitív hősök segítségével csodás palota-együttessé, munkás-paradicsommá válik, amelyet az MDM (Marszałkowska Lakótelep) jelképez. A kommunista mennyország már alakulóban van, és létrejöttét csak a külső ellenség meg a reakció veszélyezteti. Kierczyńska már idézett munkájában a következő tanácsokat adja:

Az új tudat, az újjászülető valóság első formáinak az észrevétele és megfelelő értékelése a szocialista realista író fontos jellemzője. Az új és régi közötti küzdelem a szocialista és kommunista kor építésének leglényegesebb pillanata¹⁰.

Sebők Éva, aki egyetemi hallgatóként minden bizonnyal ismerte Kierczyńska munkáit, tanácsait versében kiválóan megvalósította.

A Wilkoń által említett felsorolások, a főnevek és paralel mondatok halmozása, valamint az ellentétben lévő hosszú és rövid mondatok mind a fordításban, mint Sebők saját versében mintaszerűek.

¹⁰ Kierczyńska, op.cit. 189.

Sebők Éva a *Visztula partján* című versének végén olyan jelenetet találunk, amelyet sokkal később, 1981-ben, Stanisław Bareja *Miś (Maci)* című kultikus filmkomédiája is kifaragott. A filmben fiatal cserkész áll a Visztula prágai partján és belenéz a közeledő gyönyörű jövőbe, amely, ahogy gondolni lehet, természetesen a szocializmusba, illetve a kommunizmusba vezet. Mit is lát a cserkészruhás fiatalember? A forgatókönyv szerint a Łazienkowska sugárutat. A fiatal költőnő viszont vörös trolibuszt lát, amely szintén szimbólumként köti össze a jelent és a jövőt, mint a híd a folyó két partját. Együttal jelképezi a Szovjetunióhoz való kötődést, hiszen ez a jármű onnan kerül Lengyelországba. A trolibuszok 1973-tól Varsóban már nem közlekednek.

1953 után a magyar sajtó a korábbinál nagyobb számban közölt lengyel vonatkozású verseket. Sztálin halála után már érezhető volt az olvadás korszakának hatása, bár, mint tudjuk, ez nem volt mélyreható, aminek ékes bizonyítéka az 1956-os forradalom kirobbanása. Ettől függetlenül ez már kicsit más időszak, és mutatja a helyzet bizonyos változását. Ami nem változott – az írók többsége gyakran utazott vidékre. Az ottani gyárak, termelőszövetkezetek meglátogatása számos útinaplószerű költemény megírásában gyümölcsözőtt. A magyar irodalom ezen időszakának egyik legjellegzetesebb alkotása Kuczka Péter *Nyírségi napló* c. költeménye, amely először 1953-ban, az *Irodalmi Újság* hasábjain jelent meg, majd egy évvel később a szerző *Jó napot* című verseskötetében.

A lengyel irodalomban a *Nyírségi napló* megfelelőjének Adam Ważyk *Nowa Hutáról* szóló költeményét tarthatjuk, amelynek címe *Poemat dla doroslych (Felnőtteknek szóló költemény)*.¹¹

Az említett években a lengyel-magyar kulturális egyezmény változatlanul érvényben maradt, aminek köszönhetően lassan új nevek jelenhettek meg a párt által is akceptált irodalom palettáján.

Az *Irodalmi Újság* 1954. május 22-i számában, a 3. lapon találjuk Gömöri György *Balassi Krakkóban* című versét:

*A lengyel cimborákkal
Egy dohszagú hodályban
– imbolygó gyertya mellett –
címeres cinkupákkal
meleg méhsert nyakaltál.
Minden szó áldomás volt,
S te öblös hangodon
halkan dalolni kezdtél
egy régi-régi nótát,
amit fűvön tanultál
vitéz tusát pihenve
jótorkú egrieknél.*

¹¹ Bővebben róla Bikont, A., Szczęsna, J., 2006, *Lawina i kamienie. Pisarze wobec komunizmu*, Warszawa.

Aztán a Floriánskán
Baktattál őszi ködben
és hallottad, amott fenn
a szép Mária-templom
tornyán négyszer a ködben
hogy trombitál a strázsa;
köpenyed vállra vetve,
azt fürkészted a ködben,
hogy merre lehet Zólyom,
s vajon még visszavárja
a bujdosótág hazája?
Bolondság – mit! – haza?
bogas perek világa,
acsargó farkasok közt
a marásokat állva,
sebzetten, csalva, bántva
élni, ez a haza?
Hisz akkor szebb e város,
s a vidám cimborákkal
a Collegium Maius
helyett nőekkel, s ivással
múlatni bő időnket!

S mégis, ha olykor este
megcindul a citera,
s fűsként lerakódik
a dal a mennyezetre
– A gyertya csonkig égett,
szomorkás, méla dallam
gyűrűzik félhomályban –
égő szemét lehunyja
a bús magyar, s nem érzett
vággyal eszmél fel arra,
minden, minden hiába –
idegenben nem élhet:

mert a kenyér zamata és a víz íze más,
mert másképp csókol a nő, mert másképp suttog a sás,
mert másképp járja a támcot az ifjú, s a büszke leány,
mert másképp csillan a kard a hetyke vitéz derekán,
mert otthon ilyenkor ősszel
muskotály illata száll levegőben...
mert otthon török ellen véres és vad tusa vár...

*mert csak magyarul tudja elmondani azt
igazán,
hogyan zokog a dallam a zengő citerán.* (Krakkó, 1953. november)

A vers világosan elkülönülő két tematikus részből áll. Mindkettő jellemző ebben az időszakban. Az első a közös múlt történelmi és kulturális hagyománya felé fordul, amely Gömöri reneszánsz iránti érdeklődését is bizonyítja. A másik pedig, a Wilkoń által említett felsorolásoknak és ismétléseknek köszönhetően kiválóan illeszkedik a szocreál poétikájához. Gömöri eltér a doktrinálisan hirdetett internacionalizmus eszméjétől, hangsúlyozva a magyarság és a hazafiság semmivel nem pótolható élményét.

A Magyar Írók Szövetségének folyóiratában, a debreceni *Alföld* 1955/4. számában Pákozdi Ferenc két lengyel tematikájú verse olvasható. Az első a *Mickiewicz emlékműve előtt*, a második az *Újra Varsóban* címet viseli.

Mickiewicz emlékműve előtt

*Varsót én szívdobogva nézem,
mert városod! Szép, hős, szabad!
Itt mégis mélyül szívverésem
s ajkamon ismerős szavad.*

*„Ja ilekroc marze” – idézem,
és látom álmodó magad.
Álmodsz ma is. Vágy visz merészen,
barátaid közé ragad.*

*Meglátsz-e engem? – félve kérdem –
és lehajolsz-e egykor értem?*

*Állok előtted csendesen.
Te adj erőt, vezesd kezem,
Áldj türelemmel, mesterem.* (Varsó, 1955. május)

Újra Varsóban

*A mozdonyt egyre buzdítottam:
siess, siess! Ne várj! Mit állsz?
Hadd járjak újra városomban,
Várnak barátok, annyi társ.*

*S ajtók előtt megálltam én,
szinte szívemmel is kopogva,
s meghitt szemekben gyúlt a fény,
hű ajkak nyíltak mosolyokra.*

*Mosolyban, fényben elmerültem,
így jó, így szép, így érdemes.
Karakból lánc ölel derülten,
ó, áldott, boldog élet ez.*

*S este vidám baráti kör,
öröm jár át, miként az áram,
s egy gondolat tör egyre föl:
most boldogabb akad-e nálam?*

*Sok álmod, tervet szőni még,
ülni együtt – van-e öröm szebb?
S nem is tudom, hogyan, miképp,
boromba hullt egy néma könnycsepp. (1955. május)*

Köztudott, hogy 1955-ben, Mickiewicz halálának századik évfordulója alkalmából a költő háború alatt lerombolt varsói szobrát a régi helyén állították vissza, és országainkban számos ünnepséget rendeztek. Az ünnepségek kapcsán felelevenítették a nagy lengyel romantikus költő és Petőfi életműve között korábban erőltetve keresett művészi hasonlóságokat. Ami a nemzeti irodalom panteonjában elfoglalt helyüket, valamint az általuk képviselt korszakot illeti, mindenképpen találunk közös vonásokat. Azoknak köszönhetően a Petőfi – Mickiewicz párhuzam a mai napig él a magyarok emlékezetében. Mivel a korábbi tervektől eltérően nem sikerült kiadni a *Pan Tadeusz* magyar teljes fordítását, az évforduló kapcsán a *Krími szonettek* jelentek meg magyarul. Pákozdy szintén szonettel ünnepelte Mickiewicz halálának kerek évfordulóját. Az említett szerző másik verse a lengyel-magyar barátság hagyományaihoz kötődik. Ugyanakkor látszik, mennyire megváltozott a stílus és az ábrázolási mód. 1955 költői termése már egy másik korszakra emlékeztet. Ahogy említettük, 1955-ig az olvadás korszakából következő változások tényé váltak, amit a „Gazeta Wyborcza” című laphoz kötődő újságírók, Anna Bikont és Joanna Szczęsna legutóbbi, *Lawina i kamienie, Pisarze wobec komunizmu (Lavina és kövek. Lengyel írók és a kommunizmus)* című könyvükben külön kihangsúlyoztak.

Pákozdy Ferenc, aki egyébként Majakovszkijt tekintette mesterének, lengyel témájú verseiben már eltávolodott az orosz költő hatásától. Az említett költemények a különleges útinaplós művek sorát szaporítják. Dokumentumjellegük ellenére már szubjektív módon közvetítik a költő belső érzelmeit, gondolatvilágát. Korábban, a maximális objektivitásra való törekvés jegyében igen korlátozott mértékben nyilatkozhatott meg a szerzők – a lírai alany – belső világa.

Pákozdy említett művein kívül a magyar sajtóban a forradalom előtti időszakban még több lengyel témájú alkotás látott napvilágot. Az *Irodalmi Újság* 1955 augusztusi, 32. számában, a 3. oldalon András Sándor¹² *Varsóba futó sínek* c. versét olvashatjuk.

*Rezgő, zengő vasútsínek,
Távolba futó idegszálak,
vigyétek el most vágyamat
részét minden emberi vágynak.*

*Hányan álltak előttetek...
Vállukat súlyos, néma puska,
és karjukat otthonmaradt
kedvesük nyúlánk karja húzta.*

*Szájukban cigarettacsikk...
Rég kialudt... Ki vette észre? –
Zsebükben hús puskagolyók
várakoztak a kilövésre.*

*Vonat sípolt, s a honi táj
szétszakadozott a szemükben.
Távolról furcsa zaj riadt:
Fegyverek sírtak szegyenükben. –*

*Hányan álltak előttetek –
Reménytelen, eleven holtak...
Én, ha ölelem kedvesem,
örülni akarok a csóknak,*

*és hogyha házat építek,
örülni akarok a háznak,
s tudni akarom mindennap,
hogyan lesz másnap, s jobb lesz a
másnap. –*

¹² **András Sándor** (Budapest, 1934): költő, irodalomtörténész, szerkesztő, esszéista, az Arkánium társszerkesztője. 1956-ban elhagyja az országot és az Egyesült Államokban telepszik le. Kötetei: *Rohanó oázis* (versek). London, 1970; *Mondolatok* (versek). London, 1981; *A teremésselőtti ember* (versek). Orpheusz Kv. [Budapest], Cop. 1993; *Emberpassió: válogatott és új versek*, 1956–1998. Kortárs, Budapest, 1999.; *Szerelem: megközelítések* (versek). Ister Kiadó, Budapest, 2000.; *The Exile of Gods. Heinrich Heine költészete* (tanulmányok). Den Haag, 1968; *Zum Paradigmawechsel in der Literaturwissenschaft* (tanulmányok). München, 1989.; *Heidegger és a szent* (tanulmányok). Osiris – Századvég – Gondolat, Budapest, 1994; *Ikervilág* (esszék). Kijárat, Budapest, 1996.; *Játék vagy kaland* (tanulmányok). Jelenkor, Pécs, 1998. Forrás: www.lato.ro.

*Otthon a fa élém siet,
ha hazatérek, friss almát hoz...
Nyárestén ő, s ne a halál
öleljen nyugtatón magához.*

*Rezgő, zengő vasútsínek
Távolba futó idegszálak,
vigyétek el most vágyamat
részét minden emberi vágynak*

*Hányan állnak előttetek –
mint én, hallom hangjukat zúgni...
Hányan állnak előttetek!
S olyan szép, olyan jó ezt tudni.*

A továbbiakat az „Álföld” c. folyóirat közölte az 1956. július 21-i, 27. szám-ban (a 29. oldalon), a Lengyel Népköztársaság nemzeti ünnepe alkalmából. Ekkor jelent meg Hegedüs Géza *Varsói szonettek* c. ciklusából néhány költemény. Az akkor már kétszeres József-Attila díjas költő addigi életművével már kiérdemelte a lengyelországi utazást. E látogatás emlékét őrzi az előbb említett ciklus. A szerző egyébként igen sokat írt: csak az ötvenes években tizenöt regényt adott ki. Köztük az útinapló jellegű, *Kijevi küldetés* c. kisregényt, 1951-ben. A *Varsói szonettekben* a magyar olvasó előtt Lengyelország háború után rögzült képe bontakozik ki. E kép „kötelező” tartozéka a pusztulás, majd gyors anyagi és morális újjászületés. Annak ellenére, hogy a szonettek megjelenésekor már 1956-ot írunk, a költemények az új, szocialista embertípust mutatják be, ami abban az időben már nem volt mindennapos. Gondolhatjuk, hogy az évforduló kapcsán a ciklus megrendelésre született, ami indokolja a visszatérést az ötvenes évek első felének poétikájához.

I.

*Én láttam még a romok városát,
és álmaiban vissza-visszatértek
a pusztulást idéző, szörnyű képek
hol véghetetlen omladékon át*

*a szemem magányos tűzfalakra lát,
ahol a lábunk megremegve lépett
kísértetjárta utcákon, kiégett
kerületekben. Láttam a halált.*

*És tudtam azt is, hányszor hány halállal
pusztult e nép, hogyan gázolta át
a mindig véres századéveket –
s bár hittem, hogy az élet halhatatlan,*

*de nem hihettem olyan gondolatban,
hogy feltámadás itten is lehet.*

IV.

*Még régi fénnel a régi város
és körülötte új kerületek.
Az élet győz a romokon, de gyászos
múltat megőriz az emlékezet.*

*A régít itten már új emberek
idézik újra, akik a halálos
tanulságot megértik: lengyelek,
akik megtanulták: az ember határoz.*

*Igen, az ember maga szabja sorsát.
Az enyészetből, támadt fel az ország,
a poklokat járt lengyel élni mert.*

*S hogy keze nyomán új életre kelt
a régi Varsó (új világ alapja) –
már újat épít győztes akaratja.*

VIII.

*Oly sk rokon-vonás a múltban
és oly hasonló jelen
baráttá tett – ezt megtanultam
nem egy varsói emberen.*

*Szívek és kapuk tárultak ottan,
ahol csak mondtam a nevem:
a magyar író meg hatottan
fogadta a történelem.*

*Anjou, Jagello, Báthori,
Dembinski, Bem, és távoli,
sok már homályba múlt alak*

*előkészítvén utamat,
sokban nekik köszönhetem,
hogy jól tett itt az életem.*

Ha közelebbről elemezzük az itt bemutatott verseket, akkor az 1953-os politikai cezúra a költészetben csak áttételesen követhető nyomon. Megállapítható azonban,

hogy az 1953 utáni művekben már kevésbé dominálnak a szocreál poétika kellei, amelyek Sebők versében még elementáris erővel jelentkeztek. Gömörinél láttuk a történelem felé való fordulást, ami Małgorzata Jarmułowicz¹³ szerint egyúttal „veszélytelen” témaválasztást is jelentett a szerző számára. Nem véletlen, hogy a sztálinizmus éveiben a hivatalosan preferált aktuális témák mellett reneszánszát élte a történelmi, illetve életrajzi regény. Másrészt a második világháború, illetve a hivatalosan is támogatott magyar-lengyel barátság szintén mintegy kötelező tartozékként szerepelt a művekben. Az ötvenes évek műveit több szempontból a grafomániához közelítő alkotásoknak tarthatjuk. Ennek ellenére közös irodalmi múltunk részét képezik. Visszatérve a Jaroszyński által abberrációnak minősített irodalmi jelenségekhez, meg kell jegyeznünk, hogy az irodalomtörténész talán indokolatlan túlzásba esett. Az említett művek elsősorban a korszak dokumentumai, egy tragikus, olykor szomorú, máskor vidám időszak irodalmi kalauza.

piotr.kowalczyk@uj.edu.pl
Katedra Filologii Węgierskiej
Uniwersytet Jagielloński

Irodalom

- Bikont, A. / Szczęsna, J., 2006, *Lawina i kamienie. Pisarze wobec komunizmu*, Prószyński i S-ka, Warszawa.
- Jaroszyński, Z., 1999, *Nadwiślański socrealizm*, Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich, Warszawa.
- Jaroszyński, Z., 2007, *Literatura lat 1945–1975*, Warszawa.
- Jarmułowicz, M., 2003, *Sezony błędów i wypaczeń. Socrealizm w dramacie i teatrze polskim*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Kalicki, W., 2010, Lekcja nowej mowy. – *Gazeta Wyborcza, Duży Format*, 2010.01.21, 23. o., Warszawa.
- Kierczyńska, M., 1951, *Spór o realizm*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Kraków.
- Révai, J., 1952, *Kulturális forradalmunk kérdései*, Szikra Kiadó, Budapest.
- Wilkoń, T., 1992, *Polska poezja socrealistyczna w latach 1949–1955*, Wokół nas, Gliwice.

¹³ Jarmułowicz, M., 2003, *Sezony błędów i wypaczeń. Socrealizm w dramacie i teatrze polskim*, Gdańsk.